

נשיא ומייסד
הרב שאול ישראלי זצ"ל

מופק בסיוע של:
ההסתדרות הצינונית העולמית
המחלקה לשירותים רוחניים בתפוצות

חֶמְדָּת יָמִיִּם HEMDAT YAMIM

ראה תשע"א

פרשת שבוע

מה זה "צדק חברתי"?

הרב יוסף כרמל, ראש כולל "ארץ חמדה"

מספר גדול של אנשים (המספר המדויק איננו ברור) התאחדו בזמן האחרון תחת הדגל של "העם דורש צדק חברתי". השאלה: מהו "צדק חברתי"? עדיין לא נתבררה. מתוך הכרות (לא מעמיקה) עם דרישות המפגינים מתברר כי טענתם העיקרית היא על חלוקה לא צודקת של המשאבים הלאומיים. במילים אחרות, תנו יותר למי שקיבל עד כה פחות, או הורידו את נטל המס וגבו פחות מיסים משכבות הביניים. עם התגברות הבעיות הביטחוניות עלתה על הפרק השאלה מי ידחק את רגלי מי? מי יגבר במאבק על דעת הקהל, "הבטחוניסטים" או "החברתיים"?

בהפטרת פרשת ראה אנו קוראים את קריאתו של הנביא:

"בְּצִדְקָה תִּכּוֹנְנִי בְּחֶקֶי מַעֲשֵׂק כִּי לֹא תִירָאִי וּמִמַּחְתָּהּ כִּי לֹא תִקְרַב אֵלַיךָ" (ישעיהו נ"ד יד).

הנביא קורא בנבואתו לצדק חברתי: "בְּצִדְקָה תִּכּוֹנְנִי בְּחֶקֶי מַעֲשֵׂק" שיבטיח בטחון "כִּי לֹא תִירָאִי וּמִמַּחְתָּהּ כִּי לֹא תִקְרַב אֵלַיךָ". למה התכוון הנביא בדבריו?

בדברינו לפרשת דברים השנה, הסברנו את פשר המושג: "צדק" מבחינת הממשלה - רשות מבצעת היא סממן הכרחי ומרכזי של כל ישות מדינית עצמאית. עצמאות מדינית היא חלק בלתי נפרד מחזון הנביאים.

איזו עצמאות? איזו רשות מבצעת? על כך עונה הנביא תוך הדגשה כפולה:

"אֲחֵרֵי כֵן יִקְרָא לְךָ עֵיר הַצֶּדֶק קָרְיָה נְאֻמָּה: צִיּוֹן בְּמִשְׁפַּט תִּפְדָּה וְשָׁבִיָּה בְּצִדְקָה".

חוק וסדר=משפט, הם תנאי יסודי לפעולה תקינה של רשות מבצעת בכל דור ובכל מקום. הנביא ישעיהו מחדש, כי השלטון צריך להתחשב גם בשיקולים של צדק וצדקה. רגישות חברתית והתחשבות בצרכי החלקים החלשים של החברה, חייבים להיות נר לרגליו של שלטון המבוסס על חוק. בלעדיהם המשפט הוא "מספח".

מה שהפריע ועדיין מפריע לי היא העובדה שבתוך השיח המתנהל בין האוהלים, אינני שומע כמעט דיון בשאלת החובה להתרחק מעושיק, דווקא מצד האזרחים.

יושר ועושיק הם שני מושגים סותרים. הייתי שמח מאוד לו שאלת היושר האישי הייתה עולה על הפרק ביתר שאת. השאלה של "נשאת ונתת באמונה" היא שאלת יסוד חברתית-מוסרית-דתית, לפי מה שלימדונו חז"ל. שאלה זו נכונה גם ביחסי האזרח והשלטון מצד האזרח. מי שצדק חברתי בפיו צריך להעלות גם את שאלת היושר האישי ביחסיו עם השלטון, הבאה לידי ביטוי בעיקר בהצהרות אמת מול רשות המס. הייתי שמח יותר אם כל חלקי החברה בישראל היו רואים בהעלמת מס בעיה מוסרית וחברתית ממדרגה ראשונה. לענ"ד, זו גם בעיה "דתית=תורנית" כבדת משקל. אי תשלום מס אמת על ידי כל חלקי החברה מחייב את הממשלה להכביד את נטל המס דווקא על ה"מעמד הבינוני".

הציבור הדתי-לאומי ורבניו נשאר ברובם מחוץ לאהלים,

יתכן וזה הזמן להחליט מהו צדק חברתי מבחינתנו ואז לנסות להצטרף כמובילים למאבק

שיחרוט על דגלו את קריאתו של הנביא: "בְּצִדְקָה תִּכּוֹנְנִי בְּחֶקֶי מַעֲשֵׂק",

ממילא אולי יפתרו ביתר שאת גם הבעיות הביטחוניות: "כִּי לֹא תִירָאִי וּמִמַּחְתָּהּ כִּי לֹא תִקְרַב אֵלַיךָ".

לעי"נ ר' מאיר בן יחזקאל שרגא ברכפלד ז"ל	לעי"נ רבי יעקב בן אברהם ועיישה סבג	לעי"נ הרב אשר וסרטיל ז"ל נלב"ע ט' בכסלו תשס"ט	לעי"נ הרב שלמה מרזל ז"ל נלב"ע י' באייר תשע"א
--	---	---	--

ERETZ HEMDAH

2 Brurya St. P.O.B 8178 Jerusalem 91080
Tel: 972-2-5371485 Fax: 972-2-5379626

ארץ חמדה ע"ר

רח' ברוריה 2 ת.ד. 8178 ירושלים 91080
טל' 02-5371485 פקס: 02-5379626

Email: info@eretzhemdah.org

web-site: www.eretzhemdah.org

ניתן לקרוא את הדברים גם באתר האינטרנט www.yeshiva.org.il

אלישע – והמלך השרלטון

בספר מלכים מסופר שחיילי ארם צרו על שומרון, והיה שם רעב גדול; עד שנשים אכלו את ילדיהן. כאשר מלך ישראל שמע זאת הוא קרע את בגדיו, ואמר שהוא יהרוג את אלישע הנביא. כשהמלך הגיע לבית אלישע, אלישע ניבא שהמצור והרעב יישברו. מדוע אלישע חיכה עד אז? מדוע הוא לא התפלל וניבא זאת לפני כן? כאשר מעיינים בסוגית התלמוד, וכאשר מעמיקים במשפטים תמוהים שמשמיעים מלך ישראל ואנשיו – מתגלה שמה שהתרחש היה הפוך לגמרי. אלישע רצה שאנשים רבים יתפללו לביטול הגזירה, ואילו מלך ישראל התנגד לכך.

יש תפילות שהן בגדר תפילות שוא – שאסור להתפלל אותן. הנביאים יודעים את תוקף הגזירות, והם יודעים להבדיל בין מצב שלפני גזר דין לבין מצב שלאחר גזר דין. לפני שהקב"ה גוזר גזירה הוא מתייעץ עם הנביאים, והם משתדלים למנוע אותה; וכן מצאנו שהקב"ה הודיע לאברהם שהוא רוצה להעניש את סדום, ואברהם התפלל וניסה להציל את סדום. לאחר שתפילת אברהם לא התקבלה – נחתם דינה של סדום. אמנם גם לאחר גזרה כללית ניתן להציל אנשים בודדים מהגזירה בזכות הנביא (בראשית יט, כט): "וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת אַבְרָהָם וַיִּשְׁלַח אֶת לוֹט מֵתּוֹךְ הַהַפְּכָה".

כאשר נגזרה גזירה כללית על הצבור כמו גזירת הרעב, אלישע פעל שאנשים בודדים יוכלו להינצל מהגזרה הזו. הוא עשה נס ומעט אוכל הספיק לאנשים רבים, והוא ריפא בדרך נס תבשיל מורעל, וכדומה. אולם אלישע התקשה להתפלל ולבטל את הגזרה הכללית. ההסבר הזה מבואר במסכת כתובות (דף קו, א); וזו לשון הסוגיה בתרגום חופשי: "בתקופת רב יוסף היה חרון-אף, ביקשו ממנו חכמים שיתפלל ויבקש רחמים. אמר להם: ומה אלישע שכאשר תלמידיו היו קמים מלימודם בבית המדרש מספרם היה אלפיים ומאתיים תלמידים; אף על פי כן בזמן חרון אף - הוא לא היה מתפלל ומבקש רחמים. אני שמספר תלמידי מועט אתפלל ואבקש רחמים?!". צריך להבין במה השתנה המצב כאשר המלך בא לאלישע? מדוע אלישע יכול היה כבר להתפלל ולחולל את הנס? אם נעמיק בכתוב, ניווכח שאלישע מעביר את המלך יהורם ואת העם - תהליך חינוכי ממושך בענין תפילה לביטול גזירה. הגעת המלך לאלישע היתה לאחר שלב חשוב בתהליך, והיא נתנה לאלישע את האפשרות להתפלל לנס.

החשיבה של יהורם בן אחאב

בספר מלכים (א יב-יג) מסופר שירבעם בנה מזבח בבית אל במקום המקדש שהיה בירושלים, ושהוא עלה בעצמו לחנוך את המזבח. לשיטת ירבעם, המלך שהוא האישיות החשובה שבממלכה נחשב כמו כהן גדול והוא נחשב לאישיות רוחנית. לאחר זמן רב, בהמשך ספר מלכים (ב ג) מסופר שיהורם מלך תחת אחאב אביו, ושיהורם **דבק** בחטאות ירבעם. התיאור **דבק** מופיע רק ביחס ליהורם, והוא מרמז שיהורם היה קיצוני בחטאת ירבעם, וגם הוא החשיב את עצמו לכהן גדול. אנשים ידעו את גדולת עלי הכהן הגדול שהיה במשכן שבשילה, וידעו שברכותיו ותפילותיו היו מתקיימות. יהורם המלך הטעה את האנשים ואמר להם שהוא מקביל לעלי הכהן הגדול. אין להם צורך ללכת לנביא האמת של ד', והוא עצמו יתפלל עליהם ויברך אותם. מדובר בתופעה ידועה שקשורה לרצון למלוך, וכך היא מתוארת בליקוטי מוהר"ן (מהדורא קמא, י): "יש בַּעֲלֵי-גִּאָוֶה שאינם רוצים שילכו לצדיקים, ואומרים שהן בעצמם יכולים להתפלל, ומונעים גם אחרים כשיש להם צער או חולה לילך לצדיקים... זה הַבַּעֲלֵי-גִּאָוֶה מכונה בלשון אבימלך: אבי לשון רצון, כי הוא רוצה למלוך... אלו הַבַּעֲלֵי-גִּאָוֶה... חושבים שהתענו וסגפו את עצמם, ובזה הם צדיקים; אבל האמת אינו כן, ... עדין נשארו אצלם כל תַּאֲוֹתָם קשורים בשקם, הינו בגופם; ולא תַּאֲוֹתָם בלבד נשאר קשור בגופם, כי אם גם תַּאֲוֹת אביהם שיש אצלם משעת ההולדה..." יהורם היה מחשיב את עצמו לצדיק ולנביא, והוא היה מכשיל את ישראל. אלישע נלחם בהנהגה הזו - ורצה לגלות לישראל את פרצופו האמיתי של יהורם. המאבק התפרס על פני תקופה ארוכה.

מלחמת שלושת המלכים במואב

מלך מואב מרד בישראל; ויהורם יצא ללחום בו יחד עם מלך יהודה ועם מלך אדום (מלכים ב ג): "...וַיִּסְבּוּ דָרָךְ שְׁבַעַת מַיִם וְלֹא הָיָה מַיִם לַמַּחֲנֶה וְלִבְהֶמָה אֲשֶׁר בְּרִגְלֵיהֶם: וַיֹּאמֶר מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אֵהָהּ כִּי קָרָא ד' לְשַׁלְּשֵׁת הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה לְתֵת אוֹתָם בְּיַד מוֹאָב: וַיֹּאמֶר יְהוֹשָׁפָט הַאֲיִן פֶּה נְבִיא לַד' וְנִדְרָשָׁה אֵת ד' מֵאוֹתוֹ וַיַּעַן אֶחָד מֵעַבְדֵי מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר פֶּה אֵלִישֶׁע בֶּן שֹׁפָט אֲשֶׁר יָצַק מַיִם עַל יְדֵי אֱלֹהֵי: וַיֹּאמֶר יְהוֹשָׁפָט יֵשׁ אוֹתוֹ דָּבָר ד' וְנִרְדּוּ אֱלֹהֵי מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וַיְהוֹשָׁפָט וּמֶלֶךְ אֲדוֹם: וַיֹּאמֶר אֵלִישֶׁע אֶל מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל מַה לִּי וְגַלְגַל אֶל נְבִיאֵי אֲבִיךָ וְאֶל נְבִיאֵי אֲמִן וַיֹּאמֶר לוֹ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אֵל כִּי קָרָא ד' לְשַׁלְּשֵׁת הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה לְתֵת אוֹתָם בְּיַד מוֹאָב: וַיֹּאמֶר אֵלִישֶׁע חִי ד' צְבָאוֹת אֲשֶׁר עִמָּדְתִּי לְפָנָיו כִּי לֹלֵי פָנָי יְהוֹשָׁפָט מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל הִנֵּה נִשְׂאָר אִם אֲבִיט אֶלְיָיךְ וְאִם אֶרְאֶךָ: וְעַתָּה קְחוּ לִי מִגֶּנֶן וְהָיָה פִּגְנוֹן הַמִּגְנָן וְהָיָה עִלְיוֹ לִי ד': וַיֹּאמֶר כֹּה אָמַר ד' עֲשֵׂה הַחֹל הַזֶּה גְבִים גְבִים... וְנָקַל זֹאת בְּעֵינַי ד' וְנָתַן אֶת מוֹאָב בְּיַדְכֶם:"

שלושת הצבאות הלכו דרך מדבר אדום ולא מצאו מים. הכתוב אינו אומר זאת במפורש, אך מסתבר שכל מי שהחשיב את עצמו כמאמין - התפלל למציאת מים; אלא שהתפילות לא הועילו. מלך ישראל חש שהדבר פגע במעמדו כ"צדיק הרשמי של ממלכת ישראל"; ולכן הוא הודיע בהחלטיות, שמדובר בגזירה שאי אפשר להתפלל ולבטל אותה: "וַיֹּאמֶר מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אֵהָהּ כִּי קָרָא ד' לְשַׁלְּשֵׁת הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה לְתֵת אוֹתָם בְּיַד מוֹאָב".

המלך יהושפט לא התרגש מדברי "הצדיק הרשמי", והוא חיפש נביא אמיתי. כאשר שלושת המלכים באו לפני אלישע, אלישע פגע ב"צדיקותו" של יהורם בפני כל העם: "לֵךְ אֶל נְבִיאֵי אֲבִיךָ וְאֶל נְבִיאֵי אֲמִן". אלישע גילה לכולם, שהמלך יהורם אינו עובד ד' כפי שהוא מצטייר בעיני עצמו ובעיני רבים בעם. יהורם הוא ממשיך את דרך משפחתו, ולכן מוטב שיחפש לו נביא שקר שמתאימים לו.

יהורם לא נכנע בפני אלישע: "ויאמר לו מלך ישׂראל אל כי קרא ד' לשלש המלכים האלה לתת אותם ביד מואב". המשפט הוא תמוה. אם מתעמקים בו מבינים, שיהורם קובע שאלישע מתחמק בטענות סרק (אל = אל תתחמק). יהורם אינו מבקש מאלישע להתפלל, אלא הוא ממשיך וחוזר בפסקנות על דבריו הראשונים - שהקב"ה גזר לתת את שלושת המלכים ביד מואב. אלישע מצדו, הוסיף להשפיל את יהורם ולפגוע ב"צדיקותו" בפני כולם: "...לולי פני הוֹשֵׁפֵט מֶלֶךְ יְהוּדָה אֲנִי נֹשֵׂא אִם אֲבִיט אֶלְיָךְ וְאִם אֶרְאֶךָ". רק לאחר מכן הוא התפלל לנס. אלישע הראה בנס שהוא חולל, שיהורם אינו צדיק ש"מבין" בגזירות של הקב"ה; אלא שהוא שרלטן שגורם סבל לעם ישראל.

רפואת נעמן

חיילי ארם לקחו בשבי נערה מארץ ישראל, והיא שרתה את אשת נעמן שהיה מצורע. הנערה ספרה להם על גדולת אלישע, והציעה שאלישע יתפלל על נעמן שיתרפא. מלך ארם שלח מכתב למלך ישראל ובו בקשה כללית לרפא את נעמן מצרעתו (מלכים ב ה):

"וַיְהִי כִּקְרָא מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אֶת הַסֵּפֶר וַיִּקְרַע בְּגָדָיו וַיֹּאמֶר הֵא-לֵהִים אֲנִי לְהַמִּית וּלְהַחַיֹּת כִּי זֶה שְׁלַח אֱלֹהֵי לְאַסֹּף אִישׁ מִצְרַעְתּוֹ כִּי אַךְ דָּעוּ נָא וְרָאוּ כִּי מִתְאַנֶּה הוּא לִי: וַיְהִי כִשְׁמַע אֱלִישֶׁע אִישׁ הֵא-לֵהִים כִּי קָרַע מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אֶת בְּגָדָיו וַיִּשְׁלַח אֶל הַמֶּלֶךְ לֵאמֹר לְמָה קָרַעְתָּ בְּגָדֶיךָ יְבֵא נָא אֵלַי וְיָדַע כִּי יֵשׁ נְבִיא בְּיִשְׂרָאֵל:

מלך ארם לא פרט במכתב (הספר) שרצונו שאלישע הנביא ירפא את נעמן, מכיוון שהיה ברור לו שאם נערה קטנה יודעת מגדולת אלישע וודאי שמלך ישראל יודע מכך. אך יהורם מלך ישראל החשיב את עצמו ל"צדיק הרשמי של ממלכת ישראל"; הוא היה משוכנע שכולם סבורים כמוהו, ושהפניה מכוונת אליו. אולם הוא לא היה צדיק אלא שרלטן, והדבר לא היה לפי כוחו. לכן הוא אמר שמלך ארם יודע שזו גזירה שאי אפשר להתפלל עליה; והוא מחפש תואנה לפגוע בו.

אלישע שמע על כך, ושלח להודיע ליהורם ש"יש נביא בְּיִשְׂרָאֵל". הנביא הוא זה שמבין בגזירות שאפשר להתפלל עליהן, והוא זה שיכול להתפלל עליהן; וחבל שהמלך קרע סתם כך את בגדיו.

האִשֶׁר שְׁבִית בְּחֶרֶב וּבְקִשְׁתְּךָ אֶתָּה מִכָּה?

אלישע ידע בכוחו הנבואי היכן גדודי ארם אורבים לישראל, והוא היה מודיע זאת למלך ישראל. הדבר נודע למלך ארם והוא שלח חיל כבד לכוד את אלישע. אלישע התפלל לד' שיכה אותם בסנוורים; והוא הובילם לתוך עיר הבירה שומרון אל מלך ישראל (מלכים ב ו):

"וַיֹּאמֶר מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אֶל אֱלִישֶׁע כִּרְאֹתוֹ אוֹתָם הֲאֵפָה אֵפָה אֲבִי: וַיֹּאמֶר לֹא תִכֶּם הָאִשֶׁר שְׁבִית בְּחֶרֶב וּבְקִשְׁתְּךָ אֶתָּה מִכָּה שִׁים לְחֶם וְנִמִּים לַפְּנִינֵיהֶם וַיֵּאכְלוּ וַיִּשְׁתּוּ וַיִּלְכוּ אֶל אֲדָנֵיהֶם: ... וְלֹא יִסְפוּ עוֹד גְּדוּדֵי אָרֶם לְבוֹא בְּאַרְצְךָ יִשְׂרָאֵל:"

יהורם המלך נהג כאן כבוד באלישע הנביא, והוא כינה אותו בתואר כבוד "אבִי". אולם מסתבר שיהורם המשיך עדין להחשיב את עצמו ל"צדיק" שתפילותיו פועלות ישועות. יהורם התפלל מן הסתם שהוא יצליח במלחמותיו; והוא היה סבור שתפילותיו יש חלק בהצלחת לכידת הגדוד. לפיכך, היה חשוב לאלישע להדגיש שתפילות יהורם - אין חלק בהצלחה הזו. המשפט "האִשֶׁר שְׁבִית בְּחֶרֶב וּבְקִשְׁתְּךָ אֶתָּה מִכָּה?" נועד להזכיר משפט דומה שאמר יעקב ליוסף (בראשית מח, כב): "וַאֲנִי נָתַתִּי לְךָ שְׂכָם אֶחָד עַל אֶחָד אֶשֶׁר לְקַחְתִּי מִיַּד הָאֱמֹרִי בְּחֶרֶבִי וּבְקִשְׁתִּי". יעקב לא כבש את שכם באמצעות מלחמה גשמית שלו; והחרב והקשת הם משל לתפילתו. אף כאן, החרב והקשת הם משל לתפילה. אלישע ראה חובה להדגיש ליהורם בפני כולם; שתפילת אלישע פעלה לבדה את הישועה, ולתפילתו של יהורם אין חלק בהצלחה.

המחלוקת בדרך ההתייחסות לגזירת המצור על השומרון

לאחר תקופה מסוימת של רגיעה. מלך ארם קיבץ את צבאו וצר על שומרון עיר הבירה, והיה בה רעב קשה מאוד. כאשר באים ייסורים על אדם או על קבוצה יש כמה דרכים כיצד להתייחס לייסורים. דרך אחת היא להתפלל ולבקש רחמים לביטול הייסורים. דרך אחרת היא לקבל אותם בהכנעה ובהבנה שהקב"ה הוא טוב; והייסורים נועדו לטובת המתייסר כדי למרק ולזכך אותו - לטובתו או לטובת הכלל. שתי הדרכים מרומזות בתפילה של המבקר את החולה. בימות החול המבקר מתפלל לרפואת החולה; ובשבת הוא אינו מתפלל אלא אומר (שבת דף יב, א) "שבת היא מלזעוק, ורפואה קרובה לבוא". הרב קוק ביאר ב"עין איה" (שבת א, מג) את כוונת המשפט הזה; והוא הסביר שפעמים שהעבודה בדרך ההכנעה מסוגלת לזרז את הרפואה אף יותר מאשר התפילה. בשבת עבודת ד' היא בהכנעה לקבל את רצון ד' כפי שהוא; ואדרבא, אף על פי שאין זועקים - "רפואה קרובה לבוא!".

אלישע הודיע שיש חרון-אף גדול; אולם אפשר לבטלו אם רבים מאוד יתפללו לביטול הגזירה. אלישע רצה שגם תושבי העיר יצטרפו לתפילה ולא רק תלמידיו. אך המלך יהורם החשיב את עצמו ל"צדיק הרשמי של הממלכה", וכמי ש"מבין" בעניינים העליונים. הוא חשש שאם הוא יורה לתושבי העיר להשתתף בתפילות האלו, והתפילות לא יועילו; - מעמדו כ"צדיק" ש"מבין" בעניינים עליונים יפגע. לפיכך, הוא חלק על אלישע והודיע, שזו גזירה שאי אפשר לבטלה וצריך לקבלה בהכנעה. אדרבא, מי שיתפלל לביטולה, יראה שהוא אינו משלים עם מעשי הקב"ה והוא מורד בהחלטותיו - והדבר יגדיל את חרון האף. זו היתה "דרך בטוחה" מבחינת יהורם. אם המצור והרעב ימשיכו - הרי שהוא "מבין" וזו גזירה שאי אפשר לבטלה; ואם הם יחדלו - הרי שהוא "מבין" והעבודה בדרך של ההכנעה ביטלה את הגזירה.

כזכור, זו היתה תגובתו כאשר שלושת הצבאות לא מצאו מים. גם אז הוא הכריז שזו גזירה משמים. כבר מתחילת דרכו הוא נקט ב"דרך בטוחה" מבחינתו.

הריכוז הפנימי של יהורם

המצור נמשך זמן רב, והרעב רק החריף. יהורם המלך החל להתרכך, והוא רצה לקבל את שיטת אלישע. אולם עוזריו שסבבו אותו המשיכו לדגול בשיטתו הקודמת. מצאנו מצב דומה כאשר צדקיה המלך רצה כבר לקבל את שיטת ירמיה הנביא אך הוא חשש מהשרים הסובבים אותו (ירמיה, לח). אף כאן יהורם רצה כבר להתפלל לביטול הגזירה; אך הוא חשש מהסובבים אותו שהמשיכו לדגול בשיטתו הקודמת שאסור להתפלל לביטול הגזירה.

יהורם לבש שק מתחת לבגדי מלכותו כדי לצער את עצמו והחל להתפלל בסתר לביטול הגזירה. אולם באופן רשמי הוא המשיך להורות שאסור להתפלל לביטול הגזירה, וכך משמע מהכתוב:

"וַיְהִי רָעַב גָּדוֹל בְּשִׁמְרוֹן וְהָיָה צָרִים עֲלֵיהֶם... וַיְהִי מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל עֹבֵר עַל הַחֲמָה וְאִשָּׁה צָעֲקָה אֵלָיו לֵאמֹר הוֹשִׁיעָה אֲדֹנָי הַמֶּלֶךְ: וַיֹּאמֶר אֵל יוֹשֻׁעַ ד', מֵאִן אוֹשִׁיעַךְ הַמֶּן הַגֶּרֶן אוֹ מִן הַיָּקֵב:"

תגובתו הראשונית של המלך - "אֵל יוֹשֻׁעַךְ ד' " - היא מוזרה; מדוע שהקב"ה לא יושיע אותה?

התגובה המוזרה מלמדת על מחשבתו. המלך המשיך להחשיב את עצמו לצדיק שפונים אליו כדי שיתפלל ויפעל ישועות. הוא היה בטוח שהאשה פנתה אליו שיתפלל לביטול הגזרה. אך הדבר היה נגד ההדרכה הרוחנית שלו - שתפילה לשינוי הגזרה נחשבת למרידה ברצון הבורא. לפיכך, הוא ענה לה, שאדרבא בגלל בקשתה לתפילה, ראוי לה שד' לא יושיע אותה. אולם מיד הוא התעשת, והבין שהאשה לא ביקשה שימלא את תפקידו כ"צדיק" - אלא כמלך; ולכן הוא אמר לה שאין לו מהיכן לספק לה מזון.

הצביעות שהתגלתה במערומיה

האשה ספרה לו על ההסכם שעשתה עם חברתה כדי לאכול את ילדיהן, והיא בקשה ממנו שישפוט ביניהן. כאשר המלך שמע זאת הוא נחרד וקרע את בגדיו

"וַיְהִי כְשִׁמְעַת הַמֶּלֶךְ אֶת דְּבָרֵי הָאִשָּׁה וַיִּקְרַע אֶת בְּגָדָיו וַיְהִי עֹבֵר עַל הַחֲמָה וַיֹּאמֶר הָעָם וְהָיָה הַשֶּׁקַּע עַל בְּשָׂרוֹ מִבַּיִת: וַיֹּאמֶר כֹּה יַעֲשֶׂה לִּי אֱלֹהִים וְכֹה יוֹסֵף אִם יַעֲמֵד רֹאשׁ אֶלְיִשָׁע בֶּן שָׁפֵט עָלָיו הַיּוֹם:"

כאשר המלך קרע את בגדיו, **הצביעות** שלו התגלתה לעיני כל העם. המלך הורה לכל העם שלא להצטרף אלישע לתפילות לביטול הגזירה. הוא אף כעס על האשה כשהיה סבור שהיא בקשה ממנו להתפלל לביטול הגזירה. אולם בסתר, הוא עצמו נענה לבקשת אלישע והוא היה מתפלל לביטולה.

המלך יהורם היה צריך לכעוס על עצמו - על הצביעות שהוא נוהג בה. אולם הוא מצא פתרון קל, והחליט להרוג את אלישע. הוא החליט שאלישע אשם בגרימת הביזיון הזה.

עדין נשאר אצלם כל תאונתם

אלישע הנביא ידע את שהתרחש:

"וַיֹּאֲלִישָׁע יֹשֵׁב בְּבֵיתוֹ וְהִזְקִינִים יֹשְׁבִים אִתּוֹ... וְהוּא אָמַר אֶל הַזְּקִינִים הַרְאִיתֶם כִּי שָׁלַח בֶּן הַמֶּרְצָח הַזֶּה לְהַסִּיר אֶת רֹאשֵׁי רְאוּ כִּבְּאֵ הַמֶּלֶךְ סִגְרוּ הַדָּלֶת וְלַחֲצִתֶם אִתּוֹ בַּדָּלֶת הַלּוֹא קוֹל רִגְלֵי אֲדֹנָיו אֲחֲרָיו:"

כאשר יהורם המלך קרע את בגדיו התגלה לכולם שגם הוא מצער את עצמו ומתפלל לביטול הגזרה. לאלישע חשוב היה להדגיש שהתפילה ולבישת השק האלו, אינם נחשבים לכלום אצל הקב"ה; וכפי שהתבאר בדברי ליקוטי מוהר"ן שהובאו לעיל: "עדין נשאר אצלם כל תאונתם קשורים בשקם... גם תאונת אביהם שיש אצלם משעת ההולדה...". אלישע הדגיש שתאוות הרציחה של אחאב נשארה קשורה ביהורם בן המרצח למרות התענית; והיא מתגלית כעת לעין כל, כשהוא שולח לרוצחו.

המלאך של המלך והשקפת עולמו

"עוֹדְנֵוּ מִדְּבַר עֵמֶם וְהִנֵּה הַמֶּלֶךְ לֵד אֵלָיו וַיֹּאמֶר הִנֵּה זֹאת הִרְעָה מֵאֵת ד' מָה אוֹחִיל לָד' עוֹד:"

השליח (המלאך) הגיע לבית אלישע, והוא הכריז בתוקף על השקפתו הרוחנית הרשמית של המלך ואנשיו: "הִנֵּה זֹאת הִרְעָה מֵאֵת ד' מָה אוֹחִיל לָד' עוֹד". כוונת דבריו היתה, שהתופעה הִרְעָה שנשים אוכלות את ילדיהן במצור - היא גזירה רָעָה שמפורט בתורה שהיא באה מֵאֵת ד' (דברים כח, נב-נז). לפיכך, אין זה הגיוני להתפלל לָד' שיבטל אותה - "מָה אוֹחִיל לָד' עוֹד?!".

השקפת העולם הרשמית הזו היתה נפוצה בקרב אנשים רבים. לא רק אלישע הנביא ניסה להילחם בה. גם יחזקאל הנביא ניסה להילחם בה בתקופה מאוחרת יותר (יחזקאל יח):

"וּבְשׁוֹב רָשָׁע מִרְשָׁעָתוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה וַיַּעַשׂ מִשְׁפָּט וַצְדָקָה הוּא אֶת נַפְשׁוֹ יַחֲיֶה: ... וְאָמְרוּ בֵּית יִשְׂרָאֵל לֹא יִתְכַן דָּרְךְ אֶ-דֹנָי הַדְּרָכִי לֹא יִתְכַנּוּ בֵּית יִשְׂרָאֵל הֲלֹא דִרְכֵיכֶם לֹא יִתְכַן:"

לפי השקפתם הטועה, כאשר הקב"ה גזר גזירה, היא תפגע בחוטאים או בבני החוטאים גם אם הם יתנהגו במשפט וצדקה. לפי טעותם, הדרך החילופית שהנביא מציג בפניהם, שניתן לבטל את הגזרה - אינה דרך של יושר: "לֹא יִתְכַן דָּרְךְ אֶ-דֹנָי".

אף כאן, תפילות הרבים שאלישע ניסה לארגן היתה סוג של תשובה שמועילה לביטול הגזירה¹. אולם לשיטת אנשי המלך, לא יתכן שהקב"ה יבטל עקב כך את הגזירה שנגזרה עליהם.

הסגן של המלך והשקפת עולמו

האנשים הקרובים למלך, חזרו והכריזו את ההשקפה הרשמית של המלך. אולם העם שראה את השק שתחת בגדי המלך הקרועים; הבין - שבסתר גם המלך סבור כמו אלישע. באותה העת, התפרסם בעם שאלישע צודק; ואנשים רבים החלו להתפלל לביטול הגזירה. אלישע הנביא חש בכך, וכשהוא ידע שיש מספר מספיק גדול של מתפללים, הוא הצטרף לתפילתם והתפלל וניבא:

"וַיֹּאמֶר אֶלְיִשָׁע שָׁמְעוּ דְבַר ד' כֹּה אָמַר ד' כָּעֵת מָחָר סָאָה סִלְתָּ בְשָׁקֶל וְסִאֲתִים שְׁעָרִים בְּשָׁקֶל בְּשַׁעַר שְׁמֶרוֹן: וַיַּעַן הַשְּׁלִישִׁי אֲשֶׁר לְמֶלֶךְ נִשְׁעַן עַל יָדוֹ אֶת אִישׁ הָאֶ-לֵהִים וַיֹּאמֶר הִנֵּה ד' עָשָׂה אַרְבּוֹת בְּשָׁמַיִם הִיָּהֵה הַדְּבַר הַזֶּה וַיֹּאמֶר הִנֵּה רֹאֵה בְּעֵינֶיךָ וּמִשָּׁם לֹא תֵאָכֵל:"

תגובתו של הַשְּׁלִישִׁי (שהיה גם סגן המלך) היא תמוהה וטעונה ברור. הוא מאמין למה שכתוב בתורה ובספר תהילים שהקב"ה פתח דלתות בשמים והמטיר מזון לעם (תהלים עח, כג-כד): "וְדַלְתֵי שָׁמַיִם פָּתַח: וַיִּמְטֵר עֲלֵיהֶם מִן הַשָּׁמַיִם לֵאמֹר בְּלִשׁוֹנוֹ, שהקב"ה מסוגל לעשות זאת: "הִנֵּה ד' עָשָׂה אַרְבּוֹת בְּשָׁמַיִם". אך למרות זאת הוא ממשיך ואומר, שדברי אלישע על המזון שיהיה מחר בשערי שומרון לא יתכנו: "הִיָּהֵה הַדְּבַר הַזֶּה?!". הסיים הסותר של דבריו מקביל למשפט שאמרו בני דורו של יחזקאל: "לֹא יִתְכַן דָּרְךְ אֶ-דֹנָי!". לשיטתם, דברי הנביא שאפשר לבטל גזירה של הקב"ה באמצעות תפילות רבים - סותרים את הנהגות הקב"ה. (הבנה דומה מבוארת בשל"ה שמובא בהערות השוליים²)

יהורם המלך עצמו שתק כשהוא שמע את נבואת אלישע. השק שבצבך מתחת לבגדיו הקרועים, העיד עליו שבסתר הוא כבר קיבל את שיטת אלישע. רק הַשְּׁלִישִׁי נשאר אדוק בשיטתו הישנה של מלכו; והוא חזר והצהיר שאי אפשר לשנות גזירה של הקב"ה - "הִיָּהֵה הַדְּבַר הַזֶּה?!". אך הַשְּׁלִישִׁי חרף רק את גזר-דינו שלו. רק הוא מת, ולא נהנה מהגזרה שהשתנתה לטובה.

בסכום המאמר נמצאו למדים, שאלישע רצה כל הזמן להתפלל לביטול גזירת הרעב והמצור מעל שומרון; אלא שכדברי רב יוסף – אלישע ידע שרק תפילת רבים תוכל לבטל את הגזירה. מי שהתנגד לתפילת הרבים היה יהורם המלך שהיה נגוע בתאוה, שמוגדרת בליקוטי מוהר"ן כ"תאוות אבימלך"; תאוות שרלטנות למלך ולהכריז - שאני צדיק שמבין בענייני שמיים.

¹ כעין כך מבואר ב"עין איה" (שבת א, מג) שהוזכר לעיל: "פעמים רבות כאשר פעלה המחלה את תעודתה המוסרית כראוי, ע"י שבהתגבר האדם בתפילה, החולה עצמו או קרוביו ומיודעיו, הטיב עכ"פ למצב המוסרי בכלל, ונתקרב לבבות רבים אל ד' ונתרככו ומדותיהם נזדככו, הנה הגיעה למטרתה ובוזה תלך לה והאדם ישוב לאיתנו."

² של"ה (שער האותיות אות הקו"ף – קדושה): "ואמר החכם רבי אברהם הלוי, שראה במדרש כתיבת יד בארץ המערב, דהשליש שנענש, שאמר 'הנה ד' עשה ארבות בשמים הנה הנה', כך אמר, ודאי ד' יכול לעשות, אך הדור הזה כדור המבול, ... ואיך אפשר שלדור רע כזה יהיה נעשה נס גדול כזה".

לע"נ אמו"ר רחל בת ר' בנימין בונים ע"ה

שו"ת במראה הבזק

(מתוך ח"ז)

South America

דרום אמריקה

אדר תשס"ט

היתר נישואין לכהן לאשה שהייתה נשואה לגוי

שאלה:

לבית הדין בעירנו הגיע המקרה הבא: אשה יהודייה ונוכרי חיו יחד משך 14 שנה, נשואים בנישואין אזרחיים. לאחר תקופה זו התגרשו על-פי החוק. ברוך ה' מאז התקרבה האשה ליהדות, היא הכירה בחור יהודי כהן והחליטו להתחתן. כשהיו בבית הכנסת בפרשת אמור, נודע להם דרך עלון פרשת השבוע שלכאורה אסור להם להתחתן.

האשה טוענת שלנכרי לא היה כוח גברא, ולכן לא היו ביניהם כלל יחסי אישות. היא אף הביאה מכתב מרופא נשים, שנכתב השנה, שבו נאמר שהרופא בדק את האשה לפני כחמש שנים (כשהייתה עדיין "נשואה" לנכרי), והייתה אז בתולה. האשה אומרת שהיא בטוחה שלא נבעלה לנכרי.

התברר בבית הדין שאין לפקפק בחזקת הכהונה של הכהן. בשיחה עם הזוג התברר כי אינם רוצים להיפרד, ואולי יתחתנו בערכאות או אצל הרפורמים. האשה מתקשרת כמעט כל יום ומתחננת לעזרה. היש כאן פתח להקל ולהתיר להם להתחתן, בגלל שעת הדחק שנמצאים בה?

הקדמה:

תשובה מלאה המשתרעת על פני 67 עמודים נשלחה לשואל. להלן המסקנה ומראי המקומות העיקריים. לקבלת התשובה המלאה וללימוד מעמיק של הנושא ומקורותיו, יש לפנות למשרדי מכון "ארץ חמדה". נציין שמקרה זה הובא באופן ישיר לפני הגר"י גולדברג, שהתיר את האשה לפי נסיבותיה המיוחדות. התשובה אף אושרה עקרונית בידי הגר"א רבינוביץ, כיוון שמדובר בשעת דחק גדולה.

בעיית "נישואי התערובת" של יהודים עם נוכריות ושל נוכרים עם יהודיות מובילה לכישלון באיסורים תמורים מן התורה. היא גם מסכנת את קיומו של עם ישראל. המחקרים מוכיחים כי דור שלישי ל"נישואי תערובת" מתנתק לגמרי מכל קשר לעם ישראל ומורשתו, לכן יש להימנע מכל צעד הנראה כמתן הכשר למעשה שכזה.

במקרה שבו נאסר על-פי ההלכה לכהן לשאת אשה מסוימת, סידור חופה וקידושין לזוג, אף שיתפוס מבחינת ההלכה, יש לו חסרונות הלכתיים מרובים¹, ואין לעשותו בשום פנים ואופן. יש להוסיף שאם אשה זו נאסרה לכהן מן התורה, הרי שבני חיתון זה יהיו חללים ויפסידו את כהונתם לעולם. אם האשה כבר מבוגרת מלהביא ילדים, חשש זה לא יהיה רלוונטי.

החשש שאם לא נתיר לזוג להתחתן הם עלולים לפנות לכיוון של "נישואין" אזרחיים, או לזרמים שאין להם מחויבות להלכה, אינו סיבה להתיר זיווג זה באופן גורף², אולם על בית הדין להתחשב בין היתר גם בנקודה זו בהחליטו אם רצוי לחפש פתח להתיר³.

במקרה זה קבע בית הדין המקומי שהתקרבותה של האשה לעבודת הבורא ולקיום מצוותיו היא כנה ואמיתית. הוא גם קבע שמציאת היתר במקרה זה לא תעודד מעשים דומים של "נישואי תערובת"⁴. לכן אנו רואים חובה וזכות לעצמנו ללכת בדרכם של גדולי ישראל שבכל הדורות, לנסות להציל אשה זו ולאפשר לה להקים בית נאמן בישראל, על-פי ההלכה. נפרט להלן בקיצור את צדדי ההיתר, שמצטרפים יחד לפסק שהתיר לכהן לשאת אשה זו.

תשובה:

א. העובדה שהאשה והנכרי נחשבו כנשואים למשך ארבע-עשרה שנה אינה מספקת לבדה לאסרה לכהן. זאת למרות פסק הרמב"ם⁵ לגבי פסולי כהונה, "שכל נשואה בחזקת בעולה". אף שנראה שגם המחבר פסק כמותו⁶, דעת הרמב"ם אינה מוסכמת על כל הראשונים⁷, ויש הטוענים⁸ שגם הרמב"ם לא פסק כך במקום שידוע שלא נבעלה. לכן החשש במקרה זה

נוגע לאיסור מדרבן בלבד⁹. מסתבר שחז"ל תיקנו כך רק כשהיו נישואין הלכתיים ממש, ולא כאשר חיו יחד בנישואין אזרחיים¹⁰.

ב. יש לנסות לאתר את הנוכרי ולוודא כי אינו מסוגל לחיי אישות כלל. אישור שכזה יאפשר להסתמך ולצרף להיתר את השיטות¹¹ ש"שחוף" שכזה אינו אוסר אשה לכהן.

ג. אי אפשר להתיר את האשה לכהן על סמך טענותיה בלבד, למרות הכלל ש"יעד אחד נאמן באיסורים"¹². אם כל המידע שלנו על חייה עם הנוכרי (למרות היותם יחד למשך ארבע-עשרה שנה) בא רק ממנה, ניתן יהיה להפעיל את הכלל של "הפה שאסר הוא הפה שהתיר" – לכן תהא נאמנת לעניין מצבו הרפואי של הנוכרי.

ד. יש מקום לומר שאישורו של הרופא יוכל להצטרף כסניף להיתר¹³. למסמך שנכתב בתקופה שבה הייתה האשה לטענתה בתולה יש עדיפות. על הרב לשוחח עם הרופא ולוודא את אמינותו. ניתן לצרף את דברי הרופא כסניף לקולא, אם הרב ישתכנע ממכלול הדברים שיש "רגליים לדבר" בטענת האשה¹⁴.

ה. סניף נוסף להתיר הוא דעת הראשונים, כי אין העראה ללא שבירת בתולים¹⁵.

ו. יש לצרף לקולא גם את חזקתה כבתולה וגם את חזקת כשרותה לכהונה¹⁶.

ז. יש לוודא כי קשריה עם אחרים בין עזיבתה את הגוי לבין תחילת קשריה עם הכהן לא פסלו¹⁷ אותה לכהונה¹⁸. נדגיש שוב שהיתר זה אינו מרווח, וודאי שיש לשקול היטב את הנאמר בגוף התשובה לפני יישומו למעשה. והקב"ה יצילנו משגיאות ויקרב אליו את כל בני ובנות עמו הנידחים.

¹ עיין ברמב"ם (איסורי ביאה פרק יז הל' ב). ועיין גם ברמב"ם (שם) בהשגותיו, ברמב"ן (קידושין ע"א ד"ה דאמרי וד"ה והדבר פשוט וידוע) ובריטב"א (שם ד"ה ויש מרבתינו) ועוד.

² עיין ברמב"א (יו"ד סי' שלד סעי' א), על-פי "תורות הדשן" (פסקים וכתובים ריש סי' קלח) וה"לקט יושר" (עמ' 82 ד"ה וזכורני). וראה שם ב"ניקודות הכסף" ובפתי"ש (סי' א). ועיין עוד בשו"ת רדב"ז (סי' קפז), בשו"ת "חיות יאיר" (סי' קמא), בשו"ת "חלקת יעקב" (יו"ד סו"ס נו, ב סי' טז, אות ח), בשו"ת מהרש"ם (ז סי' קד), בשו"ת מהר"ם שיק (אבה"ע סי' כח) ובשו"ת "אגרות משה" (אבה"ע ב סי' ד ד"ה בענין).

³ עיין ברמב"א עצמו (אבה"ע סי' קעז סעי' ה). ועיין עוד בשו"ת מהר"ם שיק (אבה"ע סי' כח ד"ה ועוד), בלשון הרמב"ם (ממרים פרק ג הל' ג) וב"חזון איש" (יו"ד שחיטה סו"ס ב אות כח).

⁴ ועיין בשו"ת רדב"ז (סו"ס קפז) ובשו"ת "חתם סופר" (יו"ד סי' שכב, החל מד"ה אלא שהדבר נראה).

⁵ רמב"ם (ביאה פרק יט הל' ג). ועיין עוד בתוספות (יבמות נו ע"ב ד"ה רב אמר) ובמאירי (שם ד"ה רב ושמואל וד"ה בת שלש).

⁶ אבה"ע סי' ז סעי' יב.

⁷ עיין בריטב"א (יבמות נט ע"א ד"ה ואמר ליה תניתורה).

⁸ שו"ת מהר"א ששון ("תורת אמת" סי' קעג ד"ה ובה נבין ג"כ), שו"ת מהרש"ם (אבה"ע סי' כב), "מעשה רוקח" (איסורי ביאה פרק יט הל' ג ד"ה שם שכל), "ערוך השולחן" (אבה"ע סי' ז סעי' לא), ומדויק ב"לבוש" (סי' ז סעי' יב).

⁹ עיי"ש בריטב"א, ב"קריית ספר" (על הרמב"ם שם), ב"חזון איש" אבה"ע סי' סג אות יג ד"ה דעת), ב"אבי עזרי" (על הרמב"ם שם, מהד' ג ד"ה הנה מהמקור) ועוד. ועיין ב"חלקת מחוקק" (אבה"ע סי' ז ס"ק כג) וב"ש" (שם ס"ק לו).

¹⁰ ועיין טענה מעין זו ב"שער המלך" (אישות קונטרס חופת חתנים סעי' ה ד"ה ומי"מ בנידון מוה"ר"א ששון ז"ל). ויש לעיין לפי לשון החזו"א הנ"ל.

¹¹ ברמב"ם (איסורי ביאה פרק א הל' יא) יש אפשרות מסתברת, אם כי לא מוסכמת לכל הדעות, שביאת שחוף אינה אוסרת אשה לכהונה. ועיין ב"ים שלמה" (יבמות פרק ו הל' יא), ב"לבוש" (אבה"ע סי' כ סעי' א), ברבנו חננאל (כמובא ב"ערוך" ערך שחוף), וכהבנת ה"מנחת חינוך" (מצוה רסו אות לח ד"ה והנה התוס' בסוטה) וה"ישועות מלכו" ("קריית ארבע" תרומות פרק ח הל' יא), במאירי (סוטה כג ע"ב ד"ה על ידל), ב"קובץ הערות" (יבמות סי' מה אות ה) בדעת הר"ש, בפירושו הר"ד פרו (ספרי נשא פסקה יג, ה, כ, עמ' קה ד"ה ונראה דתלמודא).

אבל עיין גם ב"מגיד משנה" (איסורי ביאה פרק א הל' יא), ב"מנחת חינוך" שם בדעת הרמב"ם, בפירושו הר"ד פרו (שם ד"ה ומי"מ מדברי הרמב"ם), ב"קובץ הערות" (שם אותיות ו-ז) בדעת הרמב"ם, ב"קונטרסי שיעורים" (קידושין שיעור יג אות ז, עמ' פד ד"ה וז"ל הרמב"ם) וב"אבי עזרי" (איסורי ביאה פרק א הל' יא ד"ה ונראה שמוכח).

לגבי הדין שמקנאין לשחוף, עיין ב"ים שלמה" (יבמות פרק ו הל' יא), במהר"ץ חיות (סוטה כו ע"ב ד"ה גמרא), ב"יד המלך" (על הרמב"ם סוטה פרק א הל' א ד"ה ולולא), ב"שער אפרים" (סוף תשובות קונטרס א שאלה ע"ה ועל מה שתמה, מובא גם בשו"ת "שבות יעקב" ח סי' צד), ב"ערוך השולחן" (אבה"ע סי' קעח סעי' יד), ב"אור שמח" (איסורי ביאה פרק ג הל' ב ד"ה אולם באמת נראה) ובשו"ת "בית הלוי" (ג סי' מ אות ה).

¹² עיין ברא"ש (כתובות פרק א סי' יח) בסוגיית משארסתני נאנסתי, בר"י מיגש (שם יד ע"ב ד"ה האופן השני, וב"שטה מקובצת" בשמו בסוף הפרק הראשון), ב"עיסור" (אות מ מרד ליד ציון מו לשער החדש), בפסקי הרי"ד (יב ע"ב ד"ה רבן גמלי), בפסקי הרי"א (פרק א הל' טו), ברמב"ן (ט ע"ב ד"ה והכי נמי), ברא"ה (י ע"א ד"ה לקשיא לן וד"ה וכן מפורש), ברשב"א (ד"ה ואמאי ספק ספיקא, ד"ה והא דר"א וד"ה והא דאמרין), במאירי (ט ע"א ד"ה הכחישתו), בריטב"א (ט ע"א ד"ה והא דקאמר) ובראשונים נוספים שם; הטור, המחבר והרמ"א (אבה"ע סי' סח סעי' ז; סי' קעח סעי' ג). לגבי שיטת הרמב"ם, עיין ב"מגיד משנה" (איסורי ביאה פרק יח הל' ל), בשו"ת "נודע ביהודה" (תניינא סי' יד ד"ה והנה הרב המגיד) ובאחרונים אחרים. אחרונים נוספים מובאים בגוף התשובה.

לגבי הסתירה בתוך דברי הרמ"א (בסי' סח סעי' ז ובסי' קעח סעי' ג), עיין בשו"ת "נודע ביהודה" (תניינא סי' יד ד"ה באופן וד"ה הנה ספרו, ושם סי' כא ד"ה ומה שהוקשה), בשו"ת "פנים מאירות" (ג סי' כב ד"ה אך בעיקר), בשו"ת "כתב סופר" (אבה"ע סי' יז ד"ה והנה כשיטת רי"ל), ב"בית מאיר" (אבה"ע סי' ו סעי' יד), ב"פני יהושע" (כתובות נא ע"ב ד"ה שם ופליגא דרבא, "קונטרס אחרון" שם סי' לא, גיטין יז ע"א ד"ה ועדיין), בשו"ת "כתב סופר" (אבה"ע סי' יז ד"ה והנה הרמ"א, ד"ה לכן נלפע"ד על פי וד"ה והראב"י), שו"ת "בית הלוי" (ב סי' א), שו"ת "נחלת דוד" (סי' כו ד"ה ומעתה נחזי אן) ועוד.

לגבי רמת האיסור של ביאת נוכרי מול רמת איסור זונה לכהן, עיין ברמב"ם (איסורי ביאה פרק יב הל' א), בטור ובמחבר (אבה"ע ריש סי' טז), ברמב"ם (שם פרק יז הל' ב) ובמחבר (סי' ו סעי' א), שו"ת מהר"ם שיק (אבה"ע סי' לו) ו"ערוך השולחן" (שם סי' טז סעי' ב) ועוד בדעת הטור. ועיין עוד במחבר (יו"ד סי' קיט סעי' ה) ובש"ך (שם ס"ק יב).

¹³ למרות שמדובר באדם שבדרך-כלל אינו עונה על דרישת ההלכה עבור נאמנות של עד אחד.

¹⁴ עיין בשו"ת "שבות יעקב" (א סי' סה), בשו"ת "בית שלמה" (יו"ד ב סי' כח), בשו"ת חת"ס (יו"ד סי' קעה ד"ה וראי ברורה) ועוד.

15 פשטות משמעותם של דברי רש"י (סנהדרין עג ע"ב ד"ה אלא דמאן). ועיין עוד בדבריו (כתובות ט ע"ב ד"ה מאי לאו), בתוספות
 יבמות (נט ע"ב ד"ה אלא לאו), ב"אור זרוע" (א סי' תרנ בשם ר"ת); ב"נתיבות לשבת" (אבה"ע סי' ז ס"ק א), בשו"ת "תורת חסד"
 (פראדקין) (ב אבה"ע סי' יט ד"ה אך בני"ד), ב"מראה הפנים" (מקלוואן) (אישות פרק ז הל' ב), בשו"ת "אמרי אש" (אייזנשטר)
 (יו"ד סי' סו ד"ה והנה אס), ס"מנחת פתים" (אבה"ע ז, א), בשו"ת "חינוך בית יצחק" (גליק) (אבה"ע סי' נ ד"ה אחרי דרישת)
 ובשו"ת "באר משה" (ג סי' קמה אותיות יב-יג).
 אולם עיין ב"ט"ז (אבה"ע סי' ז ס"ק יג), בשו"ת מהר"ם אלשקר (סי' צה), בשו"ת מהרש"ם (ה סי' סו אות ד), ב"סדרי טהרה" (יו"ד
 סי' קצג אות ג ד"ה ועדיין פש גבן). ועיין עוד במאירי (סנהדרין עג ע"ב ד"ה האונס), ובדיונים הנוספים של גוף התשובה שלנו אות ד.
 16 עיין בסוגיה (יבמות סז ע"ב – סח ע"א), בתוספות (שם ד"ה רישא), בפירושו ר' אברהם מן ההר (שם סח ע"א ד"ה רישא פסולי כהונה)
 ובריב"א (שם סט ע"ב ד"ה אמר רבא).
 כמו כן עיין בכתובות (כב ע"ב – כג ע"א) בתוספות (שם כג ע"א ד"ה תרוייהו). עיין עוד בשו"ת "תורת חסד" (ב אבה"ע סי' יט ד"ה
 אמנם), בחידושי המהרי"ט (על הרי"ף קידושין ה ע"ב ד"ה ונראה לי), בשו"ת מהרי"ט (חוי"מ סי' כ ד"ה וא"ת, אבה"ע סי' מא ד"ה
 ומיהו נראה), ב"שב שמעתתא" (ו סוף פרק יח) באבני מילואים (סי' כז ס"ק יח), בשו"ת "נודע ביהודה" (קמא אבה"ע סי' סא ד"ה
 אך אעפ"כ) וב"בית מאיר" (אבה"ע סי' קעג סעי' ו).
 17 עיין בסוגיות (כתובות יג ע"א – טו ע"ב), בשו"ע (אבה"ע סי' ו סעי' יז), ברמב"ן (טו ע"א ד"ה א"ל הכי), ברא"ש (שם סי' ל) ובר"ן (ה
 ע"א באלפס ד"ה גמ') לגבי דרישת תרי רובי. עיין ביבמות (סט ע"א – ע ע"א) עם השו"ע (סי' ד סעי' כח) לגבי סוגיית דיימא. לגבי
 הודאתו של ה"בועל", עיין בשו"ת רשב"א (א סימן תרל), בשו"ת רא"ש (כלל לב סי' טז), ב"בית שמואל" (סי' ד ס"ק מח), ב"הפלאה"
 (כתובות יד ע"א ד"ה בתוס' ישנים), בשו"ת "גבעת פנחס" (סי' ז), ב"קהלת יעקב" (סי' ו סעי' יז) ובשו"ת "כתב סופר" (סי' ה).
 לגבי השאלה מתי חוששים שזינתה עם אחרים, עיין ברמב"ם (יבום וחליצה פרק ג הל' ד), במחבר (סי' קנו סעי' ט), בשו"ת הרשב"א
 (שם א סי' תרל), בשו"ת רא"ש (כלל פב סי' א), ברבנו ירוחם (נתיב כג חלק ד, עמוד קצח טור ג למטה), בשו"ת "כנסת יחזקאל" (סי'
 נו), בשו"ת רדב"ז (ג סי' תתקסא (תקכו)), בשו"ת "יושב הכהן" (סי' לה), ב"ב"ח (אבה"ע סי' קנו אות טז), בב"ש (סי' ו ס"ק לא וסי' ד
 ס"ק מ), ב"בית מאיר" (סי' ו סעי' יז ד"ה תו כתב), בשו"ת רע"א (סי' פה), "דגול מרבבה" (על הבי"ש הנ"ל סי' ו ס"ק לא), ובשו"ת
 "נודע ביהודה" (תניינא סי' כז-ל), ב"קהלת יעקב" (שם סי' ו סעי' יז), ב"הפלאה" שם (כתובות יד ע"א), בשו"ת "גבעת פנחס" (סי' א;
 ד; ז), ובשו"ת "כתב סופר" (אבה"ע סי' ה).
 18 לגבי החשש שמא עיניו נתן בה, עיין בשו"ת "נודע ביהודה" (שם תניינא סי' כז-ל), ב"קהלת יעקב" (שם סי' ו סעי' יז), ב"כתב סופר"
 (שם סי' ה), בשו"ת רע"א (שם סי' פה), בשו"ת "חתם סופר" (אבה"ע סו"ס ט), ובשו"ת "אהל אברהם" (לרב אי"צ קארפלס, סי' לו).
 לגבי "הפה שאסר", עיין בתוספות (כתובות יד ע"ב – טו ע"א ד"ה כמאן), בשו"ת "כנסת ישראל" (שם סי' נו), בשו"ת "ברית
 אברהם" (סי' י), בשו"ת "דברי מלכאל" (א סי' קט) ובשו"ת "גבעת פנחס" (סי' ד).

בשם צוות המשיבים ובברכת התורה,

הרב משה ארנרייך הרב יוסף כרמל
 ראשי הכולל

חברי הועדה המייעצת:
 הרב זלמן נחמיה גולדברג
 הרב נחום אליעזר רבינוביץ
 הרב ישראל רוזן

בשיתוף המרכז לשירותים רוחניים לקהילות - ההסתדרות הציונית העולמית

